

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2019, c. 5, s. 2: 1335-1365

Fiilin Çatısına İlişkin Arapça ve Türkçe Kavramların Karşılaştırılması

A Comparison of Arabic and Turkish Terms Related Voice of Verbs

Murat ÇİFTLİ

Öğr. Görevlisi, Atatürk Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı

Lecturer, Atatürk University

Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric

Erzurum, Turkey

murat.ciftli@atauni.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-1140-3879

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 12 Ekim / October 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Aralık / December 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Çiftli, Murat. "Fiilin Çatısına İlişkin Arapça ve Türkçe Kavramların Karşılaştırılması". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (Aralık 2019): 1335-1365.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Çatı, eylemin özne veya nesneyle ilişkisinin niteliğini açıklayan bir kavramdır. Türkçede çatıya ilişkin kavramlar, özne ve nesne esas alınarak oldukça işlevsel bir biçimde sınıflandırılmıştır. Türkçedeki çatı kavramlarının Arapçadaki karşılıkları ise *fiil kalıplarının anlamları* başlığı altında yer alır. Bu anlamların ve ilgili kavramların Arapçada kendine özgü bir sistematığı ve mantığı vardır. Anadili Arapça olanlar için bu sistematik, tutarlı ve anlamlı bir yapı arz eder. Ancak anadili Türkçe olanların, Arapçada fiil kalıplarının anlamlarını ve çatı kavramlarını anlama ve anlamlandırmalarına katkı sunacak bir sınıflandırmaya ve yaklaşıma da ihtiyaç vardır. Fiil kalıplarının anlamları çeşitli çalışmalara konu edilmiştir. Ancak çatı kavramları iki dilde karşılaştırılmamıştır. Bu çalışmanın amacı, Arapçadaki çatı kavramlarını, Türkçedeki çatı tasnifi üzerinden sınıflandırarak, onları Türkçeleriyle karşılaştırmaktır. Ayrıca Arapçadaki fiil kalıplarının çatı dışındaki anlam ve işlevlerine, Türkçe dilbilgisi kavramları perspektifinden bir yaklaşım geliştirmektir. Bu çalışmada, Arapçada çatı karşılığında kullanılan *bina* kavramının, Türkçedeki çatı kavramını da içeren daha geniş bir kavram olduğu, müteaddî teriminin, Türkçedeki geçişli, oldurgan ve ettirgen kavramlarının karşılığı olarak kullanıldığı, dönüşlülük olgusunun ise iki dildeki tarifinin farklı yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Türkçedeki çatı tasnifinin esas alınarak Arapçadaki çatı kavramlarını sınıflandırmanın Arapça çatı kavramlarını anlama ve anlamlandırma açısından da işlevsel olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fiil çatısı, morfem, mutâva'at, müşâreket, müte'addî, lâzım.

Abstract

Voice is a concept which explains the quality of the verb's relation to the subject or the object. In Turkish, concepts related to voice of verbs are classified in a quite functional way with respect to subject and object. The Arabic equivalents of the terms related to voice of verbs in Turkish are under the title *the meanings of verb patterns*. These meanings and related terms have a unique systematic and logic in Arabic. For native speakers of Arabic, this systematic forms a coherent and meaningful structure. However, native speakers of Turkish need a classification and approach that would help them understand

and make sense of the verbs patterns in Arabic and the voice of verb terms. The meanings of verb patterns have been the subject of various studies. However, the terms related to voice of verbs have not been compared in two languages. The aim of this article is to classify the voice of verbs terms in Arabic over the voice of verbs classification made in Turkish and to compare them to their Turkish equivalents. Furthermore, another aim is to develop an approach to verb patterns, except for their meanings and functions in voice of verbs, from the perspective of Turkish grammar concepts. In this study, the conclusions have been reached that the term *binā'*, which is used for voice of verb in Arabic is a wider concept which includes the voice of verb in Turkish as well, that the term *muteaddi* is used as the equivalent of transitive, transitivized and causative forms, and that the concept of reflexive verb is defined in different ways in both languages. It is seen that classifying the Arabic voice of verb with reference to the voice of verb classification in Turkish is functional in terms of understanding and making sense of Arabic voice of verbs terms, as well.

Key Words: Voice of verbs, morpheme, mutaawaat, musharakah, muteaddi, laazim.

Giriş

Fiillerle ve fiil türetimiyle ilgili temel kavramlardan biri *çatı* kavramıdır. Çatıya ilişkin kavramlar, fiillerin özne ve nesneyle ilişkisi üzerine oturan ve bu ilişkiyi açıklayan kavramlardır. Türkçede *çatı* kavramı, çatı ile ilgili bütün kavramları kuşatan genel bir terimdir ve Türkçede çatıya ilişkin kavramlar, özne ve nesne esas alınarak oldukça işlevsel bir biçimde sınıflandırılmıştır. Çatı değişikliği ise fiil köklerinin sonuna getirilen eklerle sağlanır.¹ Çatı ekleri fiilin kök anlamı sabit kalmak koşuluyla sadece fiilin özne ve nesneyle ilişkisini değiştirir.² Ancak Türkçede çatı ekleri dışında fiilin anlamını değiştiren fiil yapım ekleri de vardır.³ Çatı olgusu Arapçada da vardır.⁴ Çatı değişikliği

¹ Zeynep Koca, *Türkiye Türkçesinde Fiil Çatılarının İşlevsel Özellikleri* (Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, 2004), 1-2.

² Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*. 3. Baskı (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), 538.

³ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (İstanbul: Bayrak Yayınları, 2013), 250-340.

⁴ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, 538-539

Arapçada ise fiil köklerinin genellikle başına ve ortasına getirilen eklerle (zâid harflerle) sağlanır. Zâid harfler, fiillerin çatısını değiştirebildikleri gibi çatı değişikliği dışında fiillere başka anlamlar da kazandırırılar.⁵

Fiil türetilirken Arapçada zâid harflerin, Türkçede ise eklerin fiil köklerine kazandırdıkları anlamlar, büyük ölçüde farklı olmakla birlikte iki dilde ortak olan anlamlar da vardır. Bu ortak anlamlar, Türkçede çatı kavramları olarak ele alınan kavramlarla sınırlıdır. Dolayısıyla bu durum, bu konuda, sadece Türkçedeki çatıya ilişkin kavramların iki dilde karşılaştırılmasının yapılabileceğini gösterir. Ayrıca bu durum, fiil türetiminde Türkçede eklerin Arapçada ise zâid harflerin fiil köklerine kazandırdıkları çatı dışındaki diğer anlamların iki dilin kendilerine özgü anlamları olduğunu da ortaya koymaktadır denilebilir.

Türkçedeki çatı kavramlarının Arapçadaki karşılıkları *fiil kalıplarının anlamları* başlığı altından yer alır.⁶ Arapçada kendine özgü bir sistemiği ve mantığı olan bu anlamlar ve ilgili kavramlar Anadili Arapça olanlar için tutarlı ve anlamlı bir yapı arz eder. Ancak anadili Türkçe olan ve Türkçe dilbilgisi kavramlarını bilenlerin, Arapçada fiil kalıplarının anlamlarını ve çatı kavramlarını anlama ve anlamlandırmalarına katkı sunacak bir sınıflandırmaya ve yaklaşıma da ihtiyaç vardır. Arapçada fiil kalıplarının anlamları çeşitli çalışmalara konu edilmiştir. Ancak Türkçedeki çatı tasnifi esas alınarak Arapça çatı kavramları sınıflandırılmamış ve iki dilde çatı kavramları karşılaştırılmamıştır.

Arapça ve Türkçe morfolojik ve sentaks açıdan oldukça farklı iki dildir. Morfolojik açıdan Arapça bükümlü dillerden Türkçe ise sondan eklemeli dil grubundandır. Yabancı dil öğretiminde ana dili ile yabancı dil arasındaki yapısal farklılıklar zorlukları beraberinde getirir. Bu zorluklar, ana dilin yapısal ve kavramsal perspektifinden yabancı dile dönük bakış açıları geliştirilerek bir ölçüde aşılabılır. Bu bağlamda Türkçe kavramsal çerçeveden Arap diline dönük yaklaşımlar geliştirmek gerekir. Çalışmada çatı kavramına dair böyle

⁵ Zaid harflerin fiillere kazandırdıkları çatı anlamları ve diğer anlamlar için bkz. Kadri Yıldırım, "Sülâsî Mücerred Fiillerin Mezîd Olmakla Kazandıkları Yeni Anlamlar", *Fır. Üni. İlh. Fak. Dergisi*, 2 (2000), 210-248.

⁶ Hâşim Tâhâ Şelâş, *Ezânü'l-ef'âl ve me'ânihâ* (Necef: Matba'atü'l-Âdâb, 1971), 54.

bir yaklaşım geliştirmek hedeflenmekte ve bu denenmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Arapçadaki çatı kavramlarını, Türkçedeki çatı tasnifi üzerinden sınıflandırarak, onları Türkçeleriyle karşılaştırmak, Arapçadaki fiil kalıplarının anlam ve işlevlerine özellikle çatı kavramlarına, Türkçe dilbilgisi kavramları perspektifinden bir yaklaşım geliştirmektir.

Çalışmanın konusu, kelimenin bir türü olan fiilin türetimine ilişkin olduğu için Arap dilinin morfolojik yapısı kısaca açıklanacaktır. Çatı kavramları, Arapçada daha çok fiil türetim yollarından iştikak-ı sağir ile ilgili olduğundan bu kavramla sınırlı tutularak fiil türetimine olan geleneksel yaklaşım kısaca ele alınacaktır. Ayrıca fiil kalıplarındaki zâid harflere ilişkin kavramlaştırılan yeni terimlere de değinilecektir. Fiil türetimine ilişkin iştikak-ı kebir, iştikak-ı kübbar, ta'rib, naht gibi kavramlara çalışmada yer verilmeyecektir. Ancak bu kavramlar, sadece çatı kavramlarının yerini belirlemek için sınıflandırmalarda kullanılacaktır. Ayrıca Arapçadaki çatı değişikliği fiil kalıpları ve fiil türetimi bağlamında incelenecektir. Harfi cerler ve tazmin gibi çatı değişikliği yapan unsurlar makalenin kasamı dışında bırakılmıştır. Arapçadaki çatı kavramlarının genel çerçeve içindeki yeri ve bunların oturduğu kavramsal zemin oluşturulduktan sonra çatı kavramları Türkçedeki çatı tasnifi üzerinden sınıflandırılarak iki dildeki ortak kavramlar karşılaştırılacaktır.

1. ARAP DİLİNDE FİİL TÜRETİMİ

Fiil türetimi, her dilin kendine özgü morfolojik yapısına uygun olarak gerçekleşir. Bu sebeple Arapça ve Türkçenin morfolojik yapısına ve iki dilde, kelime türetiminde sözcüklerin ek alma biçimine değinmek gerekir. Kelimelelerin yapısını inceleyen morfoloji, kökler, ekler, eklerin görevleri, kelime türetimi gibi muhtelif konuları ele alır.⁷ Hâmî-Sâmî (أَفْرُو أُسْيَوِيَّةً) dil ailesinin Sâmî koluna mensup olan Arapça, morfolojik bakımdan bükümlü (inflexional, الْإِشْتِقَاقِيَّةُ، الْمُنْصَرَفَةُ), Türkçe ise sondan eklemeli diller gurubunda yer alır.⁸ Arapçanın diğer morfolojik hususiyetleri ise şunlardır: Genel kabule göre kelime kökü (الْجَذْرُ) üç veya dört harfli olur ve ünsüz seslerden (الْحُرُوفُ الصَّامِتَةُ) oluşur.

⁷ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2009), 1: 29.

⁸ Abdulgaffâr Hamîd Hilâl, *Aslu'l-'Arab ve lügatühüm beyne'l-hakâik ve'l-ebâdil* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arab 1996), 167; Yakup Kızılkaya, "Türk ve Arap Dilinde Tasğir (Küçültme)", *Turkish Studies* 12/7 (2017), 223.

Ünlüler (الصَّائِتَةُ) kabul edilen hareke ve med harfleri ise kelimeye biçim kazandırır. Böylece ortaya çıkan kelime, kelimenin kök anlamıyla birlikte kalıbın anlamını da yansıtır.⁹

Türetim, kelime köklerine getirilen eklerle yapılır. Kök; bütün ekler çıkarıldıktan sonra kelimenin geriye kalan ve daha küçük parçalara ayrılamayan kısmına denir. Türkçedeki *iç, ye, piş* sözcükleri gibi.¹⁰ Ek alan dillerde kelime türetimi, sözcük köküne, *affix* adı verilen ses veya ses dizisinin eklenmesiyle gerçekleşir. Biçimbirim (morfem) de denen bu ses veya ses dizgeleri üç çeşittir: Sözcüğün önüne getirilen eke, *ön ek* (prefix, السَّابِقَةُ) denir.¹¹ Sözcüklerin sonuna getirilen eke, *son ek* (suffix, اللَّاحِقَةُ) denir. Sondan eklemeli bir dil olan Türkçede fiil çekim ekleri ve fiil yapım ekleri bu türdendir.¹² Sözcük kökünün veya gövdesinin içine getirilen ekler ise *içek* (infix, الْأَحْشَاءُ) denir. Bu tür ekler Türkçede bulunmaz, Arapçada bulunur.¹³ Morfolojik açıdan bükümlü diller gurubunda yer alan Arapçada kelime türetilirken başına, ortasına ve sonuna ek harf alır. Sondan eklemeli bir dil olan Türkçede ise kelimelerin sonlarına konulan eklerle kelime türetimi yapılır.

Arapçada kelime, sarfın temel konusudur. Sarf, *îrap durumları hariç olmak üzere kelime yapılarını* (بِنَاءِ-أَنْبِيَاءِ) *ve bu yapılarla ilgili kuralları ele alan ilim* olarak tarif edilir¹⁴. Tarifteki بِنَاءِ kavramı, aslı ve zâid harflerinin sayısı ve dizimi ile bu aslı harflere ait hareke ve sükûnları aynı olan kelimelerin ortak formunu ifade eder. Örneğin رَجُلٌ ve عَضُدٌ kelimelerinin harf sayısı ve hareke dizimi ay-

⁹ Muhammed Muhammed Dâvud, *el-'Arabiyye ve 'ilmü'l-lugati'l-hadîs* (Kahire: Dâru Garîb, 2001), 238; Mahmut Fehmî Hicâzî, *Medhal ilâ 'ilmi'l-lüğa* (Kâhire: Dâru Kubâ, Tsz), 168.

¹⁰ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 2: 81-82.

¹¹ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 2: 82; Râdiye Hacbâr, *el-Elfâzü'l-hadâriyye ve hasâisu tevîdihâ fi'l-Mu'cemi'l-'Arabiyyi'l-Esâsî* (Câmî'atü Mevlûd Ma'merî, 2014), 62; Mark Aronoff - Kirsten Fudeman, *What is Morphology* (B.y. Blackwell Puplicing, Ts.), 161.

¹² Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 2: 82; Hacbâr, *el-Elfâzü'l-hadâriyye*, 62; Aronoff - Fudeman, *What is Morphology*, 5; Dâvud, *el-'Arabiyye ve 'ilmü'l-lugati'l-hadîs*, 161.

¹³ Hacbâr, *el-Elfâzü'l-hadâriyye*, 62; Dâvud, *el-'Arabiyye ve 'ilmü'l-lugati'l-hadîs*, 16.

¹⁴ Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, *Dürûs fi't-tasrîf* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1995), 5; Yusuf Akçakoca, *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu*, (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 96-97.

nıdır. Dolayısıyla bu iki kelimenin binası (kalıbı) فَعْلٌdür.¹⁵ Arap filologlarının, kelime yapılarını belirlemek üzere tespit ettikleri bu sisteme *el-mîzanü's-Sarfî* (الميزان الصرفي) denir.¹⁶ Arapçada kelime türlerinden biri sayılan fiil,¹⁷ üç zamandan biriyle ilişkili olarak müstakil anlamı olan lafız olarak tarif edilir.¹⁸ Arapçada, Türkçedeki gibi bir eylem, bir oluş veya bir durum ifade eden¹⁹ fiilin, el-mîzanü's-sarfî sistemine uygun belirli kalıpları vardır. Bu kalıpların mezîd olanları, ek harfler alarak türetilmek suretiyle mevcut formlarına kavuşur. Türetim ise yukarıda açıklandığı üzere Arapça'nın kendine özgü morfolojik yapısına uygun biçimde yapılır. Bu türetime iştikakı sağır denir ve çatı değişikliği bu türetimle gerçekleşir. Bu sebeple bu kavramla sınırlı tutularak Arapçadaki fiil türetimine, fiil türetimi için kullanılan harflere ve bu harflere ilişkin geleneksel ve yeni terimlere ayrıca fiil türetim esaslarına kısaca yer vermek gerekir.

1.2. Arapçada İştikak-ı Sağır Bağlamında Fiil Türetimine Geleneksel Yaklaşım

Arap dilinde fiil türetiminin birçok yolu vardır. Bunlardan biri olan iştikak-ı sağır, üç veya dört harften oluşan fiil ve isim köklerine zâid harflerin eklenerek kelimelerin fiil kalıplarına aktarılması biçiminde yapılır. Zâid harflerin sayısı on olup bu harfler, سَأَلْتُمُونِيهَا، الْيَوْمَ تَنْسَاهُ، gibi birçok farklı cümleyle formüleleştirilmiştir.²⁰ Bu harfler fiillerin kök harfi olarak kullanılabilirdiği gibi fiil türetmek için zâid olarak da kullanılır. Ancak kelime türetiminde, bu harflerin dışındaki harfler kullanılmaz.²¹ Zâid harflerden olan *elif*, *vâv* ve *yâ* harfleri,

¹⁵ Abdulhamîd, *Dürûs fi't-tasrîf*, 6; Şâhîn, *el-Menhecü's-savtî li'l-bünyeti'l-'Arabiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle), 1980, 67.

¹⁶ Hicâzî, *Medhal ilâ 'ilmi'l-lüga*, 96.

¹⁷ Dâvud, *el-'Arabiyye ve 'ilmü'l-lugati'l-hadîs*, 164;

¹⁸ Mustafa el-Ğalâyîni, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye* (Beyrut: Menşûrat'l-Mektebeti'l-'Asriyye 1914), 11; Bahâüddîn Abdullah İbn 'Akîl, , *Şerhu İbn 'Akîl*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, (Kâhire: Dâru't-Türâs,1980), 1: 16.

¹⁹ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 2: 98-99; Feyza Hepçilingirler, *Türkçe Dilbilgisi* (İstanbul: Everest Yayınları, 2013), 187-192.

²⁰ İbn Ya'îş el-Mevsilî, *Şerhu'l-mufasssal*, nşr. İmîl Bedî' Ya'kûb, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2001), 5: 314; Soner Gündüzöz, *Arapçanın Söz Varlığı* (Ankara: Grafiker Yay., 2015), 46.

²¹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufasssal*, 5: 317.

telaffuzları kolay olduğundan diğer zâid harflere göre fiil türetiminde daha çok kullanılır.²² Gerek yukarıda bahsedilen zâid harflerin gerekse zâid harfler dışındaki harflerin kelimelere eklenme sebepleri klasik kaynaklarda ele alınmış ve birçok sebep zikredilmiştir. Burada konuyla ilgili olanların üçünden söz edilecektir:

Kelimenin anlamına ilave bir anlam katmak için değil, anlamın aynı kalması koşuluyla farklı bir kalıpta yeni bir kelime elde etmek için yapılan ziyâde işlemi: İlhâk adı verilen bu işlemde, kelimeye, kökünde olmayan bir harf ilave edilir. Bu işlemle elde edilen kelime, dili anlam açısından değil, sözcük açısından zenginleştirir.²³ عَلَّمَ - عَلَّمَ - عَلَّمَ örneğinde olduğu gibi kelimeye lâmu'l-fiili cinsinden bir harfin eklenmesi kıyâsî kabul edilir. Bunun dışındaki ziyâde işlemleri ise semâîdir. İlhak sebebiyle yapılan işlemde genellikle *elif*, *vâv* ve *yâ* harfleri kullanılır.²⁴

İlhak için olmayan, anlama da katkısı olmayan ziyâde işlemi:²⁵ Bunun varlığı tartışmalıdır. Örneğin; أَقَالَ fiili, قَالَ ile aynı anlamı taşıırken أَقَالَ fiilinin ne için türetildiğine dair iki görüş öne çıkar. Görüşlerden birine göre amaç, sadece yeni bir kelime ihdas etmektir. Diğer görüşe göre, أَقَالَ fiili gibi türetilen yeni fiilde, kendisindeki harf ziyâdesi sebebiyle köküne nispetle te'kit veya mübâlağa anlamı vardır. Dolayısıyla ikinci görüşte olanlar, مَا مِنْ إِلَهٍ ، كَفَى بِاللَّهِ cümlelerindeki zâid harflerin ifa ettikleri te'kid anlamının, zâid harf sebebiyle أَقَالَ fiilinde de olduğunu belirtirler.²⁶

Yeni bir kelime oluşturmak ve bir anlamı karşılamak için yapılan ziyâde işlemi: Bu işlemde kelime, kendisine harf ilâve edilerek yeni anlamlar kazanır. دَهَبَ gitti fiilinin, harf ilavesiyle, دَاهَبَ giden, أَذْهَبَ giderdi gibi muhtelif

²² İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufasssal*, 5: 315-317.

²³ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufasssal*, 5: 317; İbrâhîm Hüseyin Dayfullâh el-Fîfî, *el-Hulâsetü'l-mustahlasa min mutaovelâti'n-nuhât* (Mekke: 1458), 245; Sâlih b. Süleymân el-Vüheybî, "Zâhîretü'l-ilhâk fi's-sarfî'l-Arabî", *Mecelletü Câmî'ati'l-Melik Suûd* 2/2 (1410/1990): 480-489.

²⁴ Necât Abdul'azîm el-Kûfî, *Ebniyetü'l-ef'âl: Dirâse lügaviyye Kur'âniyye* (Beirut: Dârü's-Sekâfe, 1989), 20; Vüheybî, "Zâhîretü'l-ilhâk fi's-sarfî'l-Arabî", 480-489.

²⁵ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufasssal*, 5: 317.

²⁶ Radiyyüddîn Muhammed el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, nşr. Muhammed Nûr el-Hasan v.dğr., (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1982), 83; Diğer ziyâde sebepleri için bkz. Abdulhamîd, *Dürûs fi't-Tasrîf*, 38-39; el-Kûfî, *Ebniyetü'l-ef'âl*, 21; el-Fîfî.

anlamlar kazanması gibi.²⁷ Buna, *iştikak-ı esğar* veya *iştikâk-ı âm* denir.²⁸ Konuyla ilgili istatistikî bir çalışma, kelimelerin, bugün hâlâ %90 oranında bu yolla türetildiğini ortaya koymuştur.²⁹ Arapçadaki çatı kavramları, fiillere, anlamsal karşılığı olan ekler ilave edilerek yapılan kelime türetme işlemidir. Bu bakımdan çatı değişikliği üçüncü guruba giren bir ziyade işlemidir. Dolayısıyla *iştikâk-ı esğar*, Arapçada güncelliğini korumakta olan, en yaygın kullanılan ve çatı değişikliğini de sağlayan bir fiil türetim yoludur. Ancak bu yolla gerçekleştirilen fiil türetiminin, belirli esasları vardır. Bu esaslar fiilin çatısını değiştirmek için yapılan fiil türetimi için de geçerlidir. Kaynaklarda fiil türetimiyle ilgili şu esaslara yer verilmektedir: **1-**Mücerred bir fiilin hangi mezîd kalıplara dönüştürüleceği konusu genel olarak semâya tabidir. Örneğin; نَصَرَ kökünden نَصَرَ ve نَصَرَ nin kullanımı, دَخَلَ kökünden دَخَلَ nin kullanımı sözlüklerde yoktur. **2-**Harf eklenerek herhangi bir baba dönüştürülen mücerred bir fiil sadece sözlüklerdeki anlamıyla kullanılır. Diğer bir ifadeyle fiil türetildiğinde onun kazandığı yeni anlam da semâya tâbidir. Örneğin; ذَهَبَ fiilinin if'âl kalıbından kullanımı vardır ve bu kullanım, mute'addilik ifade eder. Bu fiil, if'âl kalıbının anlamlarından *izâle* anlamını ifade edecek biçimde, أَزَالَ الذَّهَبَ "Altını yok etti." anlamında veya *arz* anlamını ifade edecek biçimde, الذَّهَبَ عَرَضَ "Altını sundu." anlamında kullanılamaz.³⁰ Çünkü fiilin, bu anlamları sözlüklerde mevcut değildir. **3-**Mezîd bir fiilin mücerredinin kullanılıyor olması şart değildir. Örneğin; أَقْسَمَ ve أَفْلَحَ fiillerinin sülâsileri kullanılmazken if'âl babları kullanılır. Ayrıca bir fiilin mezîd kalıbı mücerred kalıbından daha yaygın kullanılabilir.³¹ **4-** Mücerred bir fiilin mezîd kalıbının olması (türetilmesi) zorunlu değildir. Mücerred bir fiilin, mezîd kalıpların tamamına dönüştürülmesi de zorunlu değildir. Babların kıyâsî anlamları hariç fiil türetmede esas olan *semâdir*.³² **5-**Bazı mezîd fiiller, mücerred kökleri olmayan ve herhangi bir

²⁷ İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal*, 5: 317; el-Fîfî, *el-Hulâsetü'l-mustahlasa min mutaavvelâti'n-nuhât*, 245.

²⁸ İbrâhîm Enîs, *Min esrari'l-lüga* (Kahire: Mektebetü'l-Enceli'l-Mısriyye, 1978), 65.

²⁹ Hacbâr, *el-Elfâzü'l-hadâriyye*, 82.

³⁰ Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, 83-84.

³¹ Abdulhamîd, *Dürûs fi't-tasrîf*, 38-39.

³² Abdulhamîd, *Dürûs fi't-Tasrîf*, 38-39; Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Hemlâvî, *Şeza'l-'arf*, nşr. Muhammed Abdulmutî' (Dâru'l-Kiyân, Tsz), 75.

sülâsî kökten türetilmemiş fiillerdir. Bu fiillere *mürtecel* veya *muktadab fiiller* denir.³³ Bunlar, mülhak harfi ve sülâsî olmayan fiillerdir.³⁴

1.2. Zâid Harflere İlişkin Yeni Bir Kavramlaştırma: Morfem

Arap dilinde fiil türetiminde kullanılan harfler, zâid harfler olarak adlandırılır. Ancak günümüzde, bazı Arap dilbilimcileri Batı'da yapılan dil çalışmalarının etkisiyle ve başka nedenlerle zâid harfler için morfem terimini kullanmaktadırlar.³⁵ Morfem, Latince bir kelime olup sözlükte şekil, form ve sûret anlamlarına gelir. Terim olarak *dilin anlamlı en küçük birimi* olarak tarif edilir.³⁶ Bu terim, *ta'rib* yoluyla مُرْفِيم olarak Arapçalaştırılmıştır. Ayrıca *morfem* ve *sarf* kelimelerinden *naht* yoluyla elde edilen صَرْفِيم kelimesi de kavramı karşılamak için kullanılır.³⁷ Morfemlerin sarf ve nahve ait olmak üzere iki tür işlevi vardır. Burada kavramın nahve ait fonksiyonlarına girilmeyecek konuyla ilgili ölçüsünde sarf ile ilgili yönüne kısaca değinilecektir.³⁸

Morfemler; uzunlukları, telaffuzlarının olup olmaması gibi farklı açılardan birçok sınıflandırmaya tâbî tutulur.³⁹ Fiil kalıplarıyla ilgili olan sınıflandırmada karşımıza *mukayyed* ve *hür morfemler* çıkar. *Hür morfemler* (free morpheme, bağımsız biçimbirim), tek başına anlamı olan zamirler, ism-i işâretler, harf-i cerler ve kelimelerin kökleri gibi unsurlardır. *Mukayyed morfemler* (bond morpheme, bağımlı biçimbirim) ise tesniye elifi ve cemi vâvı gibi tek başına

³³ Esterâbâdi, *Şerhu şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, 113; Hadice el-Hadîsi, *Ebnîyetü's-sarf fi Kitâbi Sîbeveyh* (Bağdat: Mektebetü'n-Nahde, 1965), 400.

³⁴ Cemâlüddîn Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, nşr. Abdurrahman es-Seyyid v.dğr., (Cize: Matba'atu Hacer,1990), 3: 461.

³⁵ Geniş bilgi için bkz. İsmâil Güler, "Arapça'da Sözcük ve Biçimbirim", *Uludağ Üni. İlh. Fak. Der.* 14/1 (2015): 111-121; Dâvud, *İlmü'l-lugati'l-hadîs*, 164.

³⁶ Rahmânî İshâk, "el-Murfim beyne'l-'Arabiyye ve'l-Fârisiyye", *Mecelletü 'ulûmu'l-lugati'l-'Arabiyye ve âdâbihâ*, (2/13, 2018), 157-178,4; Halit Osman Yusuf - Zekeriya Ömer, "Morfmâtü'l-lügati'l-'Arabiyye: Tertîbuhâ ve tanzîmuhâ fî'd-dersî'l-lügaviyyi'l-'Arabî", *Mecelletü'l-'Arabiyye Li'n-Natikîne bi Gayrihâ* 5/6 (2018), 35; Lütfî 'Azîze el-Emîn, *el-Morfim li'l-ef'âli's-sülâsiyyeti'l-mücerrede ve'l-mezîde fi mecmû'â kîsasiyye "ez-Zevcetü'l-'ezrâ" li Kumâşe el-'Ulyân*, (Yüksek Lisans Tezi, Mevlânâ Mâlik İbrahâm Devlet Üniversitesi, 2010), 44.

³⁷ Dâvud, *İlmü'l-lugati'l-hadîs*, 106.

³⁸ Dâvud, *İlmü'l-lugati'l-hadîs*, 166.

³⁹ Yusuf - Ömer, "Morfmâtü'l-lügati'l-'Arabiyye: Tertîbuhâ ve tanzîmuhâ fî'd-dersî'l-lügaviyyi'l-'Arabî", 35; Dâvud, *İlmü'l-Lugati'l-Hadîs*, 166.

anlamı olmayan ancak eklendikleri anlamlı birimlere anlam katan unsurlardır. Dolayısıyla fiil kökleri hür morfemdir. Zâid harfler ve kalıbı belirleyen hareke-sükûnlar ise mukayyed morfemlerdir.

Fiil kalıplarının türetiminde mukayyed morfemlerden iki tanesi çok kullanılır. Bunlardan biri, أَفْعَلَ kelimesinin başındaki *elif* harfi gibi kelimelerin başına eklenen ve السَّوَابِقُ olarak isimlendirilen morfemlerdir. Diğeri كَسَرَ kelimesindeki *sin* harfi gibi kelimenin ortasına eklenen ve الْأَحْشَاءُ veya الدَّوَاخِلُ denilen morfemlerdir. اللَّوَاحِقُ terimi ise kelimelerin sonlarına getirilenler için kullanılır. Ne var ki sonuncusunun kullanımı ilk ikisine nispetle fiil kalıplarında oldukça azdır. *Sperfix-confix* (عَالِيَةٌ) adı verilen türü ise تَبَاعَدَ ve تَكَسَّرَ fiillerindeki zâid harfler gibi fiilin birkaç yerine getirilenlere denir.⁴⁰ Vezniinden (kalıbından) bağımsız olarak kelimelerin kök harflerine الْمُرْفِيمُ الْجَذْرِيُّ (root morpheme), kelimelerin hareketlerine ve hareketlerin dizimine الْمُرْفِيمُ الْمُعَايِرَةُ (structure morpheme) denir.⁴¹ Fiil kalıplarıyla ilgili morfem türleri tespit edebildiğimiz kadarıyla bunlarla sınırlıdır.

Günümüzde mezîd fiil kalıplarına eklenen harfler, mukayyed morfem olarak da adlandırılır ve eklendikleri kelimelere ilave bir anlam sağladıkları belirtilir. Klasik kaynaklarda ise aynı olgu, sözlük anlamlarından bağımsız olarak kelime kalıplarının anlamlarının olduğu biçiminde açıklanmıştır.⁴² Fiil kalıpları bağlamında kalıpların anlamlarının olduğu belirtilmiş ve bu anlamlar tespit edilmiştir.⁴³ Dolayısıyla ister morfem ister zâid harfler olarak adlandırılınsın fiil kalıpları için *anamlardan* söz edilir. Bu anlamlar, sülâsî ve rubâî mücerred fiillerde müteaddî ve lâzım kavramlarıyla sınırlı çatı kavramlarıdır. Mezîd kalıplarda ise kök anlamı saklı kalmak koşuluyla mezîd kalıpların fiilde yaptıkları çatı değişikliği ve fiillere kattıkları ilave anlamlardır. Bu anlamlardan bir kısmı Türkçedeki çatı kavramlarına karşılık gelir.

⁴⁰ İshâk, "el-Murfim beyne'l-'Arabiyye ve'l-Fârisiyye", 8-10; Yusuf - Ömer, "Morfmâtü'l-lügati'l-'Arabiyye", 40; Emîn, *el-Morfim l'il-ef'âli's-sülâsiyyeti'l-mücerrede ve'l-mezîde fi mecmû â kısısiyye "ez-Zevcetü'l-'ezrâ" li Kumâşe el- 'Ulyân*, 46; Dâvud, *İlmü'l-lugati'l-hadîs*, 166.

⁴¹ Yusuf - Ömer, "Morfmâtü'l-lügati'l-'Arabiyye", 41-43; Dâvud, *İlmü'l-lugati'l-hadîs*, 166.

⁴² Hannân İsmail 'Amâyire, "Me'âni'z-ziyâde fi'l-fi'li's-sülâsî fi'l-lügati'l-'Arabiyye", *Mecelletü Câmi âti'l-İslâmîyye li'l-Bühûsi'l-İslâmîyye* 20/2 (2012): 297-298.

⁴³ Ebû Evs İbrâhîm eş-Şemsân, *Ebnîyetü'l-fi'l delâlatühâ ve 'alâkâtühâ*, (Cidde: Dâru'l-Medenî 1987), 8.

2. ARAP DİLİNDE FİİL ÇATISI

Çatı kavramlarını da içeren fiil kalıplarının anlamlarının ele alınışı, tarihi süreç içerisinde değişmiş ve konuyla ilgili farklı ifade ve kavramlar kullanılmıştır. Sibevey'in *el-Kitab'ı* gibi ilk eserlerde, fiiller genellikle, sözlüklerde olduğu gibi daha çok eş anlamlılarıyla açıklanmıştır.⁴⁴ Sarfın sistematikleştiği eş-Şâfiye gibi eserlerde kavramlar oluşmuş, "Şu kalıp şunun içindir." gibi ifadelerle fiil kalıplarının anlamları verilmiştir.⁴⁵ Konuyla ilgili şerhlerde ise kavramların açıklandığı görülür. Ülkemizde çok okutulan *Bina* adlı kitapta, fiil kalıplarının anlamları için *bina* terimi kullanılır. "Bu babın binası şunun içindir." ifadeleriyle fiil kalıbının anlamı açıklanır.⁴⁶ Eserde, *bina* kavramı, fiil kalıplarının bütün anlamları için kullanılmıştır. Bu anlamlardan bir kısmı Türkçedeki çatı kavramlarıdır. Dolayısıyla *bina* kavramının Türkçedeki çatı kavramını da içeren daha geniş bir kavram olduğu söylenebilir. Günümüzdeki eserlerde ise konunun genel başlığı için *bina* kavramının yanı sıra *fiil kalıplarının anlamları* (معانی) ifadesinin kullanıldığı da görülür.⁴⁷

Arapçada mücerred (basit) fiillerde fiillerin kök anlamları vardır. Mezîd fiil kalıpları ise fiil türetimine aracılık ederken türetimle birlikte mücerred fiillerin kök anlamlarında değişikliğe yol açabilirler. Mezîd fiil kalıplarının, fiillerin anlamını değiştirmesinin yanı sıra Türkçe dilbilgisi açısından bakıldığında oldukça zengin ve çeşitli görevleri vardır. İsimden, harften, sestene ve cümleden fiil elde etmeye aracılık eden fiil kalıpları aynı zamanda ilhak, naht ve ta'rib yoluyla kelimeleri fiilleştirir. Bu noktada fiil kalıplarının *anlamları* ve anlamları dışındaki diğer *işlevleri* diye bir sınıflandırma, konuyu açıklamak açısından uygun görünmektedir.⁴⁸ *Anlamlar*, daha çok fiilden türetilen fiillerde beliren ve fiilin kök anlamına ilave olarak ortaya çıkan ilave anlamlardır. *İşlevler* ifadesinden ise isimden, harften, cümleden fiil türetme gibi kalıpların diğer türetim işlevleri kastedilmektedir.

⁴⁴ Bkz. Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4 cilt, nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn, (Kahire: Mektebetü'l-Hâcî,1982), 4: 69.

⁴⁵ Bkz. Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, 92-93.

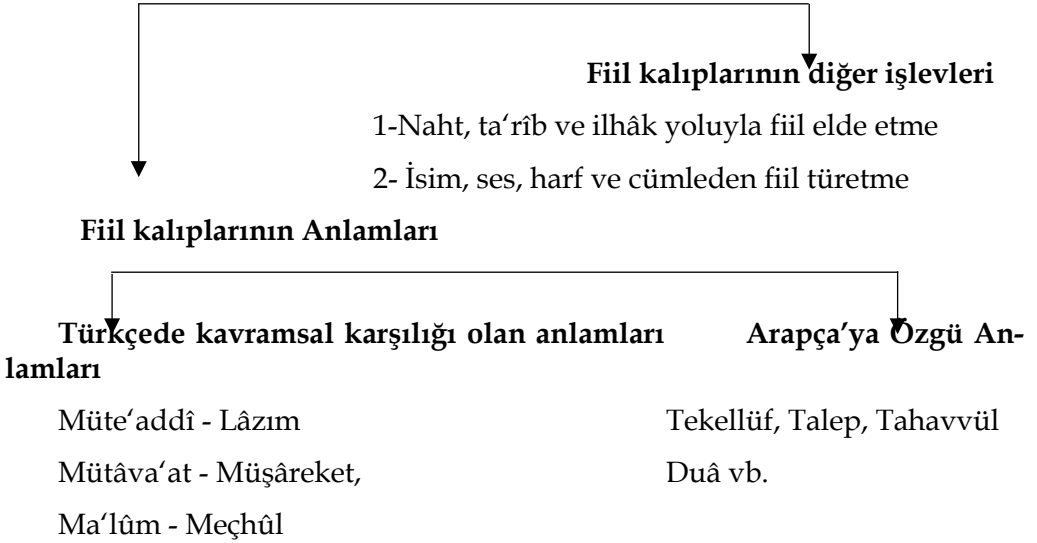
⁴⁶ Bkz. Komisyon, *Mecmûatu's-Sarf*, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2013), 56-106.

⁴⁷ Şelâş, *Evoânü'l-ef'âl ve me'ânihâ*, 56.

⁴⁸ Fiil kalıplarının anlamları için bkz. Kadri Yıldırım, "Sülâsi Mücerred Fiillerin Mezîd Olmakla Kazandıkları Yeni Anlamlar", 210-248.

Mezîd fiil kalıplarının, türetilen fiillere kazandırdıkları anlamlara ve konu ile ilgili kavramlara bakıldığında bunların bir kısmının, Türkçedeki etken, edilgen, işteş, dönüşlü, geçişsiz ve geçişli kavramlarının Arapça karşılıklarının olduğu görülür. Bunlar, *müte'addî, lâzım, mutâva'at, müşâreket, ma'lûm ve meçhûl* kavramlarıdır. Bunların dışında talep, tekellûf, tahavvül, müvâlât gibi Arapça'ya özgü birçok kavram vardır. Ancak bu kavramların Türkçede karşılıkları yoktur. Buradan hareketle fiil kalıplarının anlamlarını ikiye ayırmak mümkündür. Bu tasnif kavramların sınırlarını belirginleştirerek aralarındaki ilişkileri de anlamaya katkı sunabilir. Bu sınıflandırmayı aşağıdaki şema ile daha açık ve anlaşılır hale getirmek mümkündür.

Fiil Kalıpları

Türkçedeki çatı kavramlarının Arapça karşılıklarının Arapça fiil kalıplarının anlamları içindeki yeri belirlendikten sonra Türkçedeki çatı tasnifi üzerinden bu kavramlar sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırma Arapçadaki çatı kavramlarının anlaşılmasına ve anlamlandırılmasına katkı sunabilir. Bu yapılmadığı takdirde kavramların sınıfları belirsiz kalabilir ve farklı kategorilere ait kavramlar aynı türün alt kavramları gibi algılanabilir. Bu da kavramların karıştırılmasına neden olabilir. Örneğin; *mutâva'at* veya *müşâreket* anlamını içeren bir fiil *müte'addî* olabileceği gibi *lâzım* da olabilir. Diğer bir ifade ile

öznesi açısından mutavaat nesnesi açısından lazım olabilir. İki çatı kavamıyla da nitelenebilir. Çünkü aşağıda açıkça görüleceği üzere müte'addî-lâzım kavramları farklı, mutâva'at-müşâreket kavramları ise başka bir kavramsal kate-goride yer alır.

Türkçede ek almamış basit fiiller çatı açısından sadece geçişli veya geçişsiz olabilir. Dolayısıyla bu fiiller oldurgan, ettirgen, dönüşlü ve işteş olmaz. Zira çatı değişikliği için bu fiillerin ek alması gerekir.⁴⁹ Arapçanın basit fiilleri sayılan sülâsî ve rubâî mücerred fiiller de Türkçedeki basit fiiller gibi sadece geçişli (müte'addî) ve geçişsiz (lâzım) olarak nitelendirilmiştir.⁵⁰ Arapçadaki sülâsî (basit) fiillerin işteş, dönüşlü, oldurgan ve ettirgen olmaları için ek almaları, başka bir ifadeyle mezîd kalıplara dönüştürülmeleri gerekir. Bu sebeple Arapçada mücerred fiiller çatı açısından sadece müte'addî ve lâzım olarak nitelendirilir.

3. TÜRKÇEDEKİ ÇATI TASNİFİNİN ARAPÇADAKİ ÇATI TERİMLERİNE UYGULANMASI

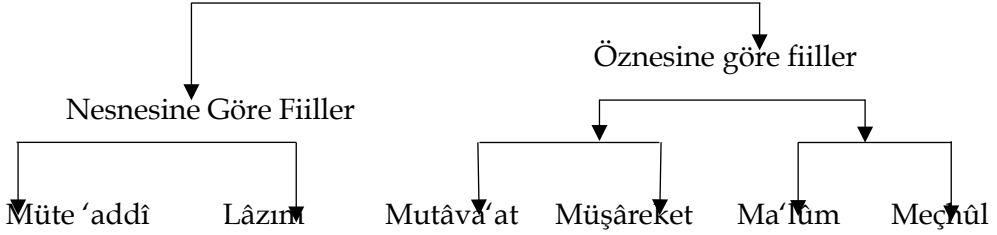
Türkçede çatı bakımından fiiller; *nesne alıp almaması itibariyle; geçişli, geçişsiz, oldurgan ve ettirgen* diye dörde ayrılır. Bu kavramlarda eylemin nesneyi etkilemesi esas alınmıştır. Bu dört kavram Arapçada *müte'addî ve lâzım* kavramlarıyla karşılanır. Türkçede *öznesi itibariyle fiiller ise etken, edilgen, dönüşlü ve işteş* olmak üzere dört kısma ayrılır. Bunlar da kendi içinde iki gruba ayrılır. *Etken ve edilgen* bir grup olup bunlarda öznenin eyleme katılma biçimi esas alınmıştır. Diğer grubu oluşturan kavramlardan *dönüşlüde* eylemin anlatıldığı işin özneye dönüşü, *işteşte* ise eyleme birden çok öznenin katılması esas alınmıştır.⁵¹ Bu kavramlardan birinci grubun Arapçadaki karşılıkları *ma'lûm ve meçhul*, ikinci grubun Arapçadaki karşılıkları ise *mutâva'at ve müşâreket* kavramlarıdır. Buna göre Arap dilinde fiillerin çatısı ile ilgili kavramların tasnifini, aşağıdaki şema ile daha anlaşılır hale getirmek mümkündür.

Türkçedeki Çatı Terimlerinin Arapçadaki Karşılıkları

⁴⁹ Kerime Üstünova, "Geçişlilik-Geçişsizlik Nitelikleri Değişken Olabilir mi?", *Turkish Studies* 7/2 (İlkbahar 2012), 8-9; Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1984), 279.

⁵⁰ Bkz. Komisyon, *Mecmûatu's-Sarf*, 56-62.

⁵¹ Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, 278-279; Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 2: 103-104.

Öznesine ve nesnesine göre yapılan sınıflandırmada kavramların, farklı kavramsal kategorilere dağıldıkları görülür. Aynı kategorideki kavramlar birbirinin alternatifidir. Örneğin bir fiil hem müte'addî hem lâzım olamaz. Farklı kategorideki kavramlar ise birbirinin alternatifi değildir. Bu sebeple bir fiil hem müte'addî hem meçhûl hem mutâva'at olabilir. Çünkü bu kavramlar farklı kategorilere aittir. Ma'lûm ve meçhûl kavramlarına, fiil türetimi ile doğrudan ilişkili olmadıkları için girilmeyecektir. Bu iki kavram dışındaki çatı kavramları Türkçedeki çatı tasnifi açısından ele alınacaktır. Ancak bu kavramların çatı açısından durumları fiil türetimi bağlamında ele alınacaktır. Türetim dışında, fiillerdeki çatı değişikliğini sağlayan harfi cerler, tadmin vb çeşitli yollarla yapılan çatı değişikliğine girilmeyecektir.⁵²

3.1. Nesnesi İtibariyle Arapçada Fiiller

3.1.1. Müte'addî Fiil:

Müte'addî fiil, أَخَذَ التِّلْمِيذُ دَرَجَةً عَالِيَةً، أُعْطِيَتْ التِّلْمِيذُ قَلَمًا، أَعْلَمْتُ الْمُدْرَسَ التِّلْمِيذَ غَائِبًا örneklerinde olduğu gibi harfi cersiz olarak bir, iki veya üç mefûl alabilen fiiller olarak tarif edilir.⁵³ Müte'addîlik kavramı, genellikle *geçişlilik* olarak Türkçeye tercüme edilse de aşağıdaki örnekler incelendiğinde kavramın Türkçedeki geçişli, oldurgan ve ettirgen kavramlarını karşıladığı görülür. Türkçede geçişsiz fiiller nesne alamayan, geçişli fiiller ise nesne alabilen fiillerdir.⁵⁴ Geçişsiz fiiller, geçişlilik ekleri olan *-dir*, *-t*, *-r*, ekleriyle geçişli yapılırlar. Türkçede geçişsiz bir fiilin ek alarak geçişli olmasına *oldurgan*, geçişli fiilin ek alarak tekrar geçiş-

⁵² Bkz. Gündüzöz, *Arapçanın Söz Varlığı*, 48.

⁵³ Ebû Evs İbrâhîm eş-Şemsân, *Kadâya't-te'addî ve'l-luzûm fi'd-dersi'n-nahv*, (Medîne: Mektebetü'l-Hâncı, 1987), 9; Şâhîn, *el-Menhecû's-savfî li'l-binyeti'l-'Arab*, 63.

⁵⁴ M. Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, 279.

li olmasına ise *ettirgen* denir.⁵⁵ Bu açıklamaya göre örneğin; geçişsiz olan *نَامَ* *uyudu* fiili, *أَنَامَ خَدِيجَةَ الطِّفْلَ* “Hatice çocuğu uyuttu.” cümlesinde ek olarak oldurgan olmuştur.⁵⁶ Arapçada sülâsî fiiller, if’âl, tef’âl ve istif’âl kalıplarıyla oldurgana dönüştürülebilmektedir.

-*dır*, -*t*, -*r*, ekleri geçişli fiilleri ise *ettirgen* yaparlar. Geçişli fiil olan *لَبَسَ* *Giydi* fiili *أَلْبَسْتُ خَدِيجَةَ أُمَّهَا النَّوْبَ* “Annesi Hatice’ye elbiseyi giydirdi.” cümlesinde ek olarak *ettirgen* olmuştur. -*dır* eki Türkçede *açtı*, *açtırdı*, *açtırttı* örneklerinde olduğu gibi birçok kez fiilin sonuna getirilerek *ettirgenlik* derecesi artırılabilir.⁵⁷ *Ettirgenlik* Arapçada ise yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi nadiren *mezîd* fiillerle daha çok *tahvîl* fiillerinden olan *جَعَلَ* fiili kullanılarak yapılır.⁵⁸

Arapçada bazı sülâsî lâzım fiiller, *mezîd* kalıplara aktarıldığında oldurgan ve *ettirgen* olmaz sadece geçişli olur ve Arapça’ya özgü anlamlar kazanır. Bu fiiller daha çok sülâsîsi, özellik veya durum belirten fiillerdir. Örneğin; *أَبْخَلْتُهُ*: *وَجَدْتُهُ بَخِيلًا*⁵⁹ “Onu cimri buldum.” cümlesinde *أَبْخَلَ* fiilinin sülâsîsi olan *بَخَلَ* fiili, *cimri olmak* anlamında geçişsiz (lâzım) iken iken if’âl kalıbına aktarıldığında hem geçişli olmuş, hem de bulmak anlamını kazanmıştır.

Yukarıdaki örnekler Türkçe açısından değerlendirildiğinde if’âl babına sokulan *نَامَ* fiili oldurgan, *لَبَسَ* fiili *ettirgen*, *بَخَلَ* fiili ise sadece geçişli olmuş ve bu fiillerin çatıları değişmiştir. Arapça açısından bu üç fiil *müte’addî*dir. Dolayısıyla *müte’addî* kavramı, ilk fiil olan *نَامَ* için oldurgan, ikinci fiil olan *لَبَسَ* için *ettirgen*, üçüncü fiil olan *بَخَلَ* için ise geçişli karşılığı olarak kullanılır.

Lâzım (geçişsiz) fiilleri, *müte’addî* (geçişli, oldurgan ve *ettirgen*) yapmanın birçok yolu vardır.⁶⁰ Bu yollardan *mezîd* fiil kalıpları ile ilgili olanlar aşağıda sıralanacaktır. Lâzım fiil iken *mezîd* kalıplardan birine aktarıldığında *müte’addî* olan fiil, yukarıda açıklandığı üzere ya oldurgan ya *ettirgen* veya

⁵⁵ Hepçilingirler, *Türkçe Dilbilgisi*, 346.

⁵⁶ Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, 279.

⁵⁷ Hepçilingirler, *Türkçe Dilbilgisi*, 358.

⁵⁸ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, Ts.), 2: 11.

⁵⁹ Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, 91.

⁶⁰ Cemâl Abdulazîz Ahmed, *Kavâ'idü's-sarf* (Ummân: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2012), 89-90.

sadece geçişli olur. Arapçada lâzım bir fiili müte'addî yapmanın yolları şunlardır:⁶¹

Sülâsî lâzım fiili if'âl kalıbına aktarma: Sülâsî lâzım fiil, if'âl babına dönüştürüldüğünde geçişli olur.⁶² Örneğin *gitti* anlamındaki ذهب fiili, "Siz, bütün güzel nimetlerinizi dünya hayatınızda giderdiniz." meâlindeki أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا (el-Ahkaf 46/20) ayetinde if'âl kalıbına sokulduğunda geçişli olmuştur. Fiil kalıbının başındaki hemze fiile kattığı bu anlamıyla ta'diye hemzesi olarak adlandırılır. Ta'diye hemzesinin, hangi sülâsî fiilleri *kıyâsî* olarak geçişli yaptığı ile ilgili birçok görüş vardır. Ancak bu görüşlerden; "Sülâsî fiilin ism-i fâili, fiil, if'âl babına dönüştürüldüğünde mefûle dönüşen fiillerde müte'addîlik kıyâsîdir." görüşü isabetli görünmektedir. Örneğin; فَعَدَّ oturdu fiili lâzım bir fiil olup ism-i fâili قَاعِدٌdür. Fiil if'âl babına aktarıldığında فَعَدَا قَاعِدًا "Onu oturttu." anlamında أَفْعَدُهُ olur. Sülâsî fiilin ism-i fâili قَاعِدًا, fiilin if'âl babına aktarılarak kazandığı yeni anlamda mefûle dönüşmüştür. Mısır Dil Kurumu'nun konuyla ilgili kararı da bu doğrultudadır. Kararda, sadece bu özellikte olan fiillerde müteaddî yapmanın kıyâsî olduğu ifade edilir.⁶³ Örnekteki fiilin ifal kalıbına aktarıldığında kazandığı anlam Türkçedeki oldurganlık terimini anımsatmaktadır. Buradan hareketle if'âl babı, bu tür fiilleri kıyâsî olarak oldurgan yapar denilebilir.

Sülâsî lâzım fiili tef'îl kalıbına aktarma: Sülâsî lâzım bir fiil tef'îl kalıbına dönüştürülerek geçişli yapılır.⁶⁴ Örneğin; فَرَّخَ خَالِدٌ cümlesinde fiil *sevindi* anlamında iken فَرَّخْتُ خَالِدًا cümlesinde tef'îl babına dönüştürüldüğünde *sevindirdim* anlamını kazanarak oldurgan olmuştur.

Bu kalıpa aktarılan bazı fiiller geçişli olsa da oldurgan olmaz. Örneğin; "Hasta oldu." anlamındaki مَرَضَ fiili, tef'îl kalıbına aktarıldığında *izâle* anlamında kullanılır. Dolayısıyla مَرَضَهُ fiili, أَرَّالَ الْمَرَضَ عَنْهُ "Onun hastalığını giderdi." anlamını kazanır.⁶⁵ Görüldüğü üzere fiil tef'îl kalıbına dönüştürüldüğünde

⁶¹ Sülâsî fiilin harekesi değiştirilerek de fiil müt'addî yapılabilir. Bkz. Gündüzöz, *Arapçanın Söz Varlığı*, 48.

⁶² Şemsân, *Kadâya't-te'addî ve'l-luzûm fi'd-dersi'n-nahv*, 49.

⁶³ Şemsân, *Kadâya't-te'addî ve'l-luzûm fi'd-dersi'n-nahv*, 53.

⁶⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb an kütübi'l-e-ürrib*, 5: 684; Şemsân, *Kadâya't-te'addî ve'l-luzûmi fi'd-dersi'n-nahv*, 54.

⁶⁵ Hemlâvi, *Şeza'l-'arf*, 78.

de müte'addî olmuştur. Ancak bu fiil örneğinde müte'addilik oldurganlık değil geçişlilik anlamındadır.

Sülâsî lâzım fiili, mufâ'ale kalıbına aktarma: Sülâsî lâzım fiil mufâ'ale kalıbına aktarıldığında bu kalıbın zâid elifi, fiili güçlendirerek onun geçişli olmasını sağlar. Böylece fiiller, genellikle müte'addîlikle birlikte işteşlik anlamı da kazanır.⁶⁶ Örneğin; سَارَ مُحَمَّدٌ “Muhammed yürüdü.” cümlesinde fiil lâzım iken mufâale kalıbında aktarıldığında سَايَرْتُ مُحَمَّدًا “Muhammetle yürüdüm.” cümlesinde Arapça müteaddî olmuştur.

Sülâsî lâzım fiili, istif'âl kalıbına aktarma: İstif'âl kalıbına aktarılan sülâsî lâzım fiillerin bir kısmı sadece müte'addî, bir kısmı ise müte'addî anlamına ilaveten talep ve nispet anlamı da kazanır.⁶⁷ Örneğin, خَرَجَ- اسْتَخْرَجْتُ الْكِتَابَ “Çıktı- Kitabı çantamdan çıkardım.” Cümlesindeki fiil sadece müte'addî olurken فَتَحَ- سَتَفْتَحُ الظُّلْمَ “Zulmü kötü buldum.” Cümlesindeki fiil müte'addî oluşunun yanı sıra Arapçaya özgü *bulmak* anlamı da kazanmıştır.

3.1.2. Lâzım Fiil

Lâzım fiiller, fâiliyle yetinen ve mefûlun bih alamayan خَرَجَ- *çık* ve دَخَلَ- *girdi* gibi geçişsiz fiillerdir.⁶⁸ Türkçede ise geçişsiz fiiller, *oturdu* ve *gitti* gibi durum bildiren ve *acıktı* gibi oluş bildirenler olmak üzere iki başlık altında ele alınır.⁶⁹ Yapısı itibariyle bu fiiller Türkçede çatı ekinden mahrumdurlar.⁷⁰ Arapçada müte'addî fiiller birçok yolla lâzım fiile dönüşür. Fiil kalıplarıyla ilgili olanlar şunlardır:

Mutâva'at yoluyla: Bir mefûlun bih alan müte'addî fiillerin mutâva'atı lâzım (geçişsiz) fiil olur. Ancak bu fiillerin her ikisinin kökünün aynı olması gerekir.⁷¹ Örneğin; *açtı* anlamındaki فَتَحَ fiili müte'addî iken infî'âl kalıbına dö-

⁶⁶ İbn Hişâm el-Ensârî, *Muğni'l-lebîb an kütübi'l-e'ârib*, 7 cilt, nşr. Abdullatif Muhammed el-Hatîp (Kuveyt, 2005). 5: 683; Şemsân, *Kadâya't-te'addî ve'l-luzûmi fi'd-dersi'n-Nahv*, 58.

⁶⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb an Kütübi'l-e'ârib*, 5: 683; Şemsân, *Kadâya't-te'addî ve'l-luzûm fi'd-dersi'n-nahv*, 58.

⁶⁸ Şemsân, *Kadâya't-te'addî ve'l-luzûm fi'd-dersi'n-nahv*, 9; Şâhîn, *el-Menhecû's-savtî li'l-binyeti'l-'Arab*, 63.

⁶⁹ Hepçilingirler, *Türkçe Dilbilgisi*, 344.

⁷⁰ Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, 279.

⁷¹ Şâhîn, *el-Menhecû's-savtî li'l-binyeti'l-'Arab*, 63.

fiili konuyla ilgili olarak ilk kullanan Sibeveyh (ö.180/796)'tir. Sonraki süreçte fiilin masdarı terimleşmiştir.⁷⁵

Mutâva'at, terim olarak, *mefûlün bihin, fâilin eyleminin etkisini kabul etmesi* olarak da tarif edilir.⁷⁶ كَسَرْتُ الرُّجَاجَ فَانْكَسَرَ الرُّجَاجُ "Ben camı kırdım. Cam da kırıldı." örneğinde geçişli olan كَسَرَ fiilinin etkisinde kalan meful (الرُّجَاج), kırma eyleminin etkisini kabul ederek o doğrultuda eylemde bulunur. Binaenaleyh mutâvi', aslında fâil değil, fiilin etkisini kabul eden mefûldür. Bu mefûl, mutâva'at anlamını içeren انْكَسَرَ fiilinin fâiline dönüşüverir. Dolayısıyla mutâva'at kavramı, gerçekte mefûlle ilgili olmakla birlikte fiile ait bir kavram olarak sunulur.⁷⁷ Özetle kavram tarif edilirken mefûl üzerinden tanımlamaya gidilmiş ama kavramla fiil kastedilmiştir.

Mutâva'at kavramının sınırları zaman içinde genişletilmiştir. Aynı kökten olmamakla birlikte aralarında etki-sonuç ilişkisi olan طَرَدْتُهُ فَذَهَبَ "Onu kovdum. O da gitti." cümlesindeki fiiller arasında mutâva'at ilişkisinin var olduğu iddia edilmiştir. Mutâva'atın bu türü için mutâva'at-ı mucemiyye (الْمُطَاوَعَةُ الْمُعْجَمِيَّةُ) terimi kullanılır. Aynı köke sahip fiiller arasındaki asıl mutâva'ata ise mutâva'at-ı sarfiyye (الْمُطَاوَعَةُ الصَّرْفِيَّةُ) denir.⁷⁸ Mutâva'atın tanımı, daha ileri gidilerek bütün fiilleri kapsayacak biçimde de genişletilmiştir. Öyle ki, أَكَلَ الطِّفْلُ النَّخَّاحَ "Çocuk elmayı yedi." cümlesinde fâilin eylemi kabule istekli olduğu ve elmayı yediği dolayısıyla bu cümledeki fiilde mutâva'atın söz konusu olduğu iddia edilebilmiştir.⁷⁹ Ne var ki bu kavram, ek harflerle (zâid harfler) fiillerin yeni anlamlar kazanması çerçevesinde ve fiil türetimi bağlamında ele alındığında, etki-sonuç ilişkisi belirten bütün fiilleri mutâva'at kavramının kapsamına almak ve terimin sınırlarını genişletmek gereksiz görünmektedir.

Mutâva'atla ilgili olarak كَسَرْتُهُ فَانْكَسَرَ klişesi örnek olarak yaygın bir biçimde kullanılır. Bu klişe, öğretim amaçlı kurulmuş ve kavramın öğretimini kolay-

⁷⁵ Sâlih b. Süleymân el-Vüheybî, "el-Mutâva'atu ma'nâhâ ve evzânüha", *Mecelletü Câmi'ati'l-Melik Suûd*, 6/2 (1414/ 1994): 3; Sibeveyh. *el-Kitâb*, 4: 65-77; Vüheybî, "el-Mutâva'atu ma'nâhâ ve evzânühâ", 514.

⁷⁶ Muhammed el-Kûfî. *Şerhu'l-binâ*. (Mekke: Mektebetü Mekke 1301), 60.

⁷⁷ Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, 103.

⁷⁸ Vüheybî, "el-Mutâva'atu ma'nâhâ ve evzânühâ", 519.

⁷⁹ İmâd Yûnus Lâfi. "Vakfe inde me'âni evzâni'l-ef'âli'l-mezide". *Mecelletü Külliyyeti't-Terbiye li'l-Benât* 21/2 (2010): 4.

laştırmak için kullanılmıştır.⁸⁰ Gerçekte, dilde, bu iki cümlenin ilki olmadan da cümleler kurulur. Zîra mutâva'at fiillerinde fâil, dışarıdan bir etki olmadan da eylemi gerçekleştirmeye muktedir kabul edilir. Örneğin; *إِنطَلَقْتُ* gittim ve *انصرفتُ* ayrıldım gibi birçok mutâva'at fiilinin sülâsîsinin bu anlamda kullanılmaması, gitme ve ayrılma eylemlerinin bir etkiye bağlı olmadan gerçekleştiğini gösterir. ⁸¹Bu durum, mutâva'at fiillerini meçhûlden ayıran önemli bir noktadır. Çünkü mutâva'at fiillerinde anlam edilgen gibi algılansa da fâil gerçek fâildir.

Diğer taraftan kavramın *mutâva'at-ı mu'cemiyye* türünde olduğu gibi fiilin mutâva'atı, o anlamı taşıyan başka bir fiilin varlığı durumunda yapılmaz.⁸² Başka bir ifadeyle fiilin mutâva'atını ifade edecek sülâsî bir fiil varsa o fiilin mutâva'atı türetilmez ve kullanılmaz. Örneğin; *طَرَدْتُهُ* fiilinin mutâva'atı olarak *فَاطَرَدَ* veya *فَانطَرَّ* fiilleri kullanılmamıştır. Çünkü bu fiilin mutâva'atı ile aynı anlamı taşıyan *دَهَبَ* fiili, anlam ihtiyacını karşılamaktadır.⁸³ Bu durumdan, her fiilin mutâva'atının türetilmesinin zorunlu olmadığı sonucu çıkarılabilir.

Mutâva'atın, sarf ve nahiv alimlerinin bir vehmi veya uydurması olduğuna dair görüşler olsa da bu kavram, Arapça'nın yanısıra diğer Sâmi dillerinde de bulunan bir olgudur. Dolayısıyla Sâmi dillerinde ortak olan bu olgunun varlığında tereddüt etmenin kendisi bir vehim sayılabilir. Ne var ki onun tedkikinde aşırıya kaçıldığı belirtilmektedir.⁸⁴ Mutâva'at kavramının iki kavramla ilişkisi, kavramların birbirlerine benzerlikleri ve birbirleriyle karıştırılmaları sebebiyle açıklanmalıdır. Bunlar *lâzım* ve *meçhul* kavramlarıdır. Daha sonra ise mutâva'atın Türkçe karşılığı olarak değerlendirilen *dönüşlülük* kavramı üzerinde durulacaktır.

Mutâva'at - lâzım ilişkisi: Mutâva'at terimine yakın kavramlardan birincisi lâzımdır. Mutâva'atı, lâzım kavramıyla müterâdif görenler olmuştur.⁸⁵ Ne var ki mutâva'at, bazı fiillerde lâzım kavramıyla örtüşse de iddiâ edildiği gibi

⁸⁰ Vüheybî, "el-Mutâva'atu ma'nâhâ ve e vâzânühâ", 517.

⁸¹ Şelaş, *Evoânü'l-ef'âl ve me'ânihâ*, 160.

⁸² Vüheybî, "el-Mutâva'atu ma'nâhâ ve evoânühâ", 519.

⁸³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 66.

⁸⁴ Vüheybî, "Mutâva'at ma'nâhâ ve evoânühâ", 518.

⁸⁵ Cevherî, *es-Sihâh*, 1255.

onunla eş anlamlı değildir. Çünkü çoğu mutâva'at fiilleri lâzım olmakla birlikte müte'addî olanları da vardır.⁸⁶ Şöyleki mutâva'at, müte'addî fiilleri bir derece geçişsiz yapar. Dolayısıyla mutâva'at fiilleri, عَلَّمْتُهُ النَّحْوَ فَتَعَلَّمَ النَّحْوَ örneğindeki gibi müte'addî olabildiği gibi الرُّجَاجُ فَانكَسَرَ الرُّجَاجُ örneğindeki gibi lâzım da olabilir.⁸⁷ Sonuç olarak bir mefûl alan fiillerin mutâva'atı lâzım olurken iki mefûl alan fiillerin mutâva'atı müte'addî olarak kalır. Türkçe çatı terimlerinin tasnifi açısından bakıldığında müte'addî-lâzım kavramları tasnifteki nesnesine göre başlığı altında, mutâva'at ise öznesine göre başlığı altında bulunur. Dolayısıyla bunlar, farklı kavramsal kategorilerde bulunurlar. Bu sebeple mutâvaat fiilleri hem müte'addî hem lâzım olabilir.

Mutâva'at - meçhûl ilişkisi: Mutâva'at kavramına yakın olan ve ona benzeyen diğer bir kavram meçhûldür. Ne var ki bu iki kavram birbirinden farklıdır. Aralarında iki önemli fark vardır: Birinci fark, iki fiilin isnâdındadır. Meçhûl fiilde isnâd, nâib-i fâil ile fiil arasında iken mutâva'atta isnâd, fâil ile fiil arasında olur. İkincisi ise meçhûl fiilde nâib-i fâilin pasif durumda ve eylemin etkisi altında oluşudur. Dolayısıyla nâib-i fâilin eylemi *iradî* değildir. Mutâva'at fiillerinde ise fâil aktif olup çoğunlukla hakikaten bazen mecâzen *iradî* eylemler sergiler. Bu sebeple mutâva'at fiillerine *iradî fiiller* de denir. Örneğin; نُقِلَتِ الْحَقَائِبُ "çantalar taşındı." cümlesinde fiil meçhûl olup nâib-i fâil gerçek fâil değildir. Pasif konumdadır. Ancak اِنْتَقَلَ جَارِي "Komşum taşındı." cümlesinde mutâva'at fiilinin fâili, eylemi yapan gerçek kişi olup aktif durumdadır.

Mutâva'at - Dönüştülük İlişkisi: Mutâva'at kalıplarıyla türetilen fiillerde dönüştülük anlamı görülür. Dolayısıyla mutâva'atın en önemli işlevi, fiilleri dönüştü yapmaktır. Arapçada mutâva'at kavramının dönüştülük fonksiyonunu yerine getirmesi sebebiyle dönüştülük için ayrıca bir terim vaz' edilmemiştir. Nitekim mutâva'at dışında Arapçada dönüştülük kavramına karşılık gelen başka bir terim de yoktur. *Şerhü't-Teshîl*'de فَعَلَ الْفَاعِلُ بِنَفْسِهِ وَ الَّذِي فَعَلَ الْفَاعِلُ وَ الَّذِي فَعَلَ الْفَاعِلُ وَ الَّذِي فَعَلَ الْفَاعِلُ *fâilin kendi kendine yaptığı şey* şeklinde bir tarif geçer. Tarif için verilen اِكْتَحَلَ "Sürme çekti.", اِمْتَسَطَ "Tarandı."⁸⁸ gibi örnekler Türkçedeki dönüştü fiillerle aynıdır. Ne var ki bu

⁸⁶ Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, 103.

⁸⁷ Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, 103.

⁸⁸ İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, 455.

tarif Türkçedeki dönüşlülük tarifine çok yakın olsa da mutâva'atın tarifi olarak yaygınlaşmamıştır. Türkçede dönüşlü fiiller, “Yapılan işin yapana döndüğünü veya bir işin kendi kendine yapıldığını ya da olduğunu gösteren bir çatı” olarak tarif edilir.⁸⁹ Ayrıca “Kendini kuruladı.” örneğinde olduğu gibi direk dönüşlü, “Yıkandı.” örneğinde olduğu gibi dolaylı dönüşlü ve *parçalanmak*, *yıklılmak*, *yayılmak* örneklerinde olduğu gibi dönüşlülük eğilimi gösterenler olmak üzere üçe ayrılır. Dönüşlülük eğilimi gösterenlerin, mecâz yoluyla dönüşlü oldukları kabul edilir. Bu sebeple bunlara *mecâzî dönüşlü* fiiller de denir.⁹⁰ Arapçada direk dönüşlü fiiller نَفْسٌ وَ عَيْنٌ kelimeleri aracılığıyla yapılırlar. Bu tür fiiller Arapçada mutâva'at fiillerinden sayılmaz. Arapçada dolaylı dönüşlüler ise fâili canlı ve gerçek fâil olan fiillerdir. Örneğin; اِمْتَسَطَ عَلِيٌّ “Ali tarandı.” cümlesinde fâil gerçek fâil olup fiili mutâva'at fiilidir. Arapçadaki dönüşlülük eğilimi gösterenler diğer bir ifadeyle mecâzî dönüşlüler ise اِنْتَشَرَ ve اِنْكَسَرَ gibi fâili gerçek fâil olmayan fiillerdir. Yukarıdaki mecâzî dönüşlü olan اِنْتَشَرَ ve اِنْكَسَرَ gibi fiillere Türkçede *ikili çatılı* fiiller de denilir. İkili çatı terimiyle dönüşlülük ve edilgenlik kastedilir.⁹¹ Dolayısıyla mutâva'atın mecâzî türü, Türkçedeki ikili çatıya karşılık gelir de denebilir.

Mutâva'at kavramının alternatifi olarak bazı dilbilimciler tarafından اِنْعِكَاسِيَّةٌ (reflexivity) terimi önerilse de bu kavram yaygınlık kazanmamıştır.⁹² Ancak bu kavramın önerilmesi, kavramın bu dilbilimcilerdeki algısının dönüşlülük olduğunu gösterir. Ayrıca ifte'ale kalıbındaki te harfinin ذَات kelimesinden, infe'ale kalıbındaki nun harfinin نَفْس kelimesinden dönüştüğüne dâir tespitler vardır. Bu tespitlere göre dönüşmeden önce bu kelimeler kalıplara, fâilin eylemi kendine yapması anlamını kazandırır. Bu tespitler ve yorumlar da dönüşlülüğe işaret eden bilgilerdir.⁹³

⁸⁹ Yılmaz Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri*, 3. Baskı (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2009), 550.

⁹⁰ Engin Yılmaz, “Türkiye Türkçesinde İkili Çatı Sorunu ve Bunun Öğretimi ile İlgili Meseleler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, (2001): 13-14.

⁹¹ Yılmaz, “Türkiye Türkçesinde İkili Çatı Sorunu”, 13-14.

⁹² Vüheybi, “*el-Mutâva'atu ma'nâhâ ve evzânühâ*”, 518.

⁹³ Gündüzöz, *Arapçanın Söz Varlığı*, 88.

Mutâva'at fiillerinin türetiminde asıl olan semâdır.⁹⁴ Ancak mutâva'at için kullanılan fiil kalıplarını ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi gruptakiler sadece mutâva'at için kullanılanlardır. Bu kalıplar; اِنْفَعَلَ اِفْعَلًا ve اِفْعَلًا اِفْعَلًا kalıplarındır. İkincisi ise diğer anlamlarının yanı sıra mutâva'at anlamı için de kullanılır. Bunlar; فَعَلَ، اَفْعَلَ، اِنْفَعَلَ، اِنْفَعَلَ، تَفَاعَلَ، تَفَاعَلَ، اسْتَفْعَلَ، تَفَعَّلَ kalıplarındır.⁹⁵

3.2.2. Müşâreket (İşteş Fiiller)

Müşareket, iki veya daha fazla kişi tarafından yapılan eylem olarak tarif edilir.⁹⁶ Ancak eylemi yapan fâillerin birden çok olması işteşlik için tek başına yeterli değildir. İşteşlik, fâillerin birden çok olmasının yanı sıra onların, eylemi, etkileşim halinde yapmalarını gerektirir. Örneğin; "Kuşlar uçtu." cümlesinde fiil işteş değilken, "Kuşlar uçuştular." cümlesinde fiil işteştir. Çünkü ikinci cümlede fiil, kuşların birlikte takım halinde ve etkileşim halinde uçtuklarını belirtir.⁹⁷

Arapçada müşâreket özelliğine sahip fiiller üç kalıptan gelir. Bunlar; müfâ'ale, tefâ'ul ve ifti'âl kalıplarındır.⁹⁸ Müfâ'ale kalıbındaki işteşlik fâil ile mefûl arasındadır. ضَارَبَ زَيْدٌ عَمْرًا "Zeyd Amr ile dövüştü." cümlesinde *Zeyd* sarâhетен, *Amr* ise zımneden fâildir. Aynı şekilde *Amr* sarâhетен mefûl, *Zeyd* ise zımneden mefûldür.⁹⁹ Tefâ'ul ve ifti'âl kalıbındaki işteşlik ise iki fâil arasındadır. Tefâ'ul kalıbındaki fiillerin ikinci fâili, zâhir ve müstakîl bir isim olduğunda genellikle cümleye atıf harfi olan *vav* ile bağlanır. İkinci fail, مَعَ ve ب ile de bağlanabilir.¹⁰⁰ Müşâreket ifade eden ifti'âl kalıbındaki fiillerin kullanımı tefâ'ul kalıbıyla aynıdır. Ancak müşâreket, esasen tefâ'ul kalıbına âit bir an-

⁹⁴ Vühaybî, "el-Mutâva'atu ma'nâhâ ve evzânühâ", 530.

⁹⁵ Mutâvaat ilişkisi içinde olan kalıplar için bkz. Vühaybî, "el-Mutâva'atu ma'nâhâ ve evzânühâ", 528-530.

⁹⁶ Şelâş, *Evozânü'l-ef'âl ve me'ânihâ*, 82.

⁹⁷ Mehmet Özmen, "Türkçe'de İşteşlik", *Discussions on Turkology*, (Warsav 2014). Ed. Öztürk Emiroğlu v. dğr., 717.

⁹⁸ 'Amâyire, *Meâni'z-ziyâde fi'l-fi'li's-sülâsiyy*, 296-326.

⁹⁹ Şemsan, *Ebnîyetü'l-ef'âl 'alâkâtüha ve delâlâtüha*, 33.

¹⁰⁰ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4: 69; İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, 454; Hemlâvî, *Şeza'l-'arf*, 82; Necât Abdülazîm el-Kûfî, *Ebnîyetü'l-ef'âl: Dirâse lügaviyye Kur'âniyye* (Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1989), 55.

lam olduğundan iftî'âl kalıbından olan ve müşâreket ifade eden fiillerin sayısı tefâ'ul kalıbındaki müşâreket fiillerine oranla oldukça azdır.¹⁰¹

Zamanla dildeki kullanım ve esneklik, tefâ'ül ve iftî'âl kalıplarındaki müşâreket anlamlarının müterâdif olarak algılanmasına ve kullanılmasına neden olmuştur. Ancak iftî'âl kalıbındaki müşârekette diğerine nispetle mübâlağa anlamı vardır. Kur'an-ı Kerim'de bunun örneklerini görmek mümkündür. Örneğin صَرَخَ fiili, tefâ'ul (تَصَارَخَ) ve müfâ'ale (صَارَخَ) kalıplarında müşâreket ifade eder. Ancak eylemin mübâlağalı ifadesi kendisini iftî'âl (اصْطَرَخَ) kalıbıyla gösterir. Zira cehennemi tasvîr eden Fatır suresinin 37. âyetindeki (وَهُمْ يَصْطَرُخُونَ فِيهَا) fiil, müfâ'ale veya tefâ'ul kalıbı değil iftî'âl kalıbındadır.¹⁰² Zemahşerî (ö.1075/1143) bu fiilin anlamını, insanların güçlü bir biçimde bağırışmaları olarak açıklar.¹⁰³ Âl-i İmran Suresinin 13. Âyetinde (فَدَّ كَانٌ) ise konunun savaş olması ve savaştaki karşılaşmaların şiddetli olması sebebiyle fiil, müşâreket belirten diğer kalıplarda değil iftî'âl kalıbıyla yer alır.¹⁰⁴

Müfâ'ale kalıbı için tercihe bağlı olarak fiilin fâil ve mefûlleri birbirinin yerini alabilir denilmektedir.¹⁰⁵ Bu görüşe, mufâale kalıbıyla tefâ'ul kalıbındaki işteşlik arasında herhangi bir fark kalmaz denilerek itiraz edilmiştir.¹⁰⁶ Bu itiraz yerinde görünmektedir. Müfâ'ale kalıbındaki iraptaki farklılığın anlamsal karşılığının da bulunduğunu kabul etmek gerekir. Şöyleki; müfâ'ale kalıbındaki fâil ile mefûl aynı eylemi yapsalar da birinin fâil olarak seçilmesinin anlamsal bir inceliği olmalıdır. Bu incelikten biri eylemi başlatanın cümlede fâil olarak seçilmesi olabilir. Örneğin; عَائِقَ زَيْدٌ عَمْرًا "Zeyd Amr ile tokalaştı." cümlesinden, eylemi, fâilin başlattığı anlaşılır. İkincisi ise bazı örneklerde eylemin kimin tarafından başlatıldığı kesin olmasa da olayın fâil açısından su-

¹⁰¹ Şelâş, *Ezvânü'l-ef'âl ve me'ânihâ*, 82.

¹⁰² Half 'Âyid el-Cerâdât, "et-Terâdüfü'd-delâli beyne şîğatey ifte'ale ve tefa'ale", *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'l-Lügati'l-Arabîyye ve Âdâbihâ* 9/4, (Aralık 1434/2013), 115-132.

¹⁰³ Ebu'l-Kâsım Mahmût b.Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki şavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*. 4 cilt, nşr. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcud - Ali Muhammed Muavvad (Riyâd: Mektebetü'l Ubeykân, 1998), 158.

¹⁰⁴ Cerâdât, "et-Terâdüfü'd-delâli beyne şîğatey ifte'ale ve tefa'ale", 128.

¹⁰⁵ Hemlâvi, *Şeza'l-arf*, 78; İbn Yaîş, *Şerhu'l-mülükî fi't-tasrif*, 73.

¹⁰⁶ Cerâdât, "et-Terâdüfü'd-delâli beyne şîğatey ifte'ale ve tefa'ale", 128.

nulduğunun anlaşılmasıdır. Örneğin; قَابِلٌ زَيْدٌ عَمْرًا “Zeyd Amr ile karşılaştı.” örneğinde eylemi başlatan kişi, cümlemin bağlamından anlaşılmasa da olayın Zeyd’in perspektifinden sunulduğu açıktır. Tefâ’ul kalıbında ise eylemin kim tarafından başlatıldığı fiilden ve cümlemin bağlamından anlaşılabilir.

Müşâreket ifade eden fiil, *muğâlebe* (mücadele ve üstün gelme) anlamı taşıyabilir. Örneğin; سَابَقَ رَسُولُ اللَّهِ عَائِشَةَ فَسَبَقَتْهُ “Resulüllah (s.a.v.), Hz. Âişe ile yarıştı ve o, onu (Resulüllah’ı) geçti.” cümlesindeki fiilde *muğâlebe* anlamı vardır. Cümledeki fiilde, fâilin üstün gelmek için çabalaması, buna karşın mefûlün de benzer bir çabası söz konusudur.¹⁰⁷ Ancak müşâreket fiillerinde dâima müğâlebe anlamı olmaz. Örneğin; جَالَسْتُهُ “Onunla oturdum.” gibi fiillerde eylem, üstün gelme değil birlikte yapma anlamı ifade eder. Bazen fiilde iki fâilin farklı yönlerde mücadelesi görülür. Örneğin; مَا كَسَنْتُكَ لِأَخْذِ جَمَالِكَ “Develerini almak için seninle pazarlık yaptım.” cümlesinde fâil, fiyat kırmaya çalışırken mefûl yükseltmeye çalışır.¹⁰⁸ Müşâreket bazen fâil ile mefûl arasında veya birden çok fâil arasında değil iki mefûl arasında veya mefûlde yapılan işlemin işteşlik anlamını çağrıştırmasında da görülür. Başka bir ifadeyle mefûlde yapılan işlem müşareketi çağrıştıyorsa fiil işteş kabul edilerek bu kalıptan kullanılır. طَابَقْتُ النَّعْلَ örneğinde eylem iki mefûl arasında رَاوَحْتُ بَيْنَ الْعَمَلَيْنِ örneğinde ise mefûlde yapılan işlemin işteşliği çağrıştırmısından kaynaklı bir kullanım söz konusudur.¹⁰⁹

Müşâreket kavramı, müte’addî-lâzım kavramlarından farklı bir kategoride olduğu için bu anlamı taşıyan fiiller müte’addî ve lâzım olabilir. Arapçada olduğu gibi Türkçede de işteş fiiller geçişli ve geçişsiz olabilir.¹¹⁰ Müşareket kavramının karşılığı Türkçede işteşliktir. Türkçede işteşlik ortaklaşma bildirir. Ortaklaşma, ya karşılıklı veya birlikte yapma şeklinde iki biçimde görülür.¹¹¹

¹⁰⁷ Sîbeveyh, *el-Kitab*, 4, 439; İbn Yaîş, *Şerhu’l-mufasssal*, 431; Hemlâvî, *Şeza’l-’arf*, 78.

¹⁰⁸ Muhammed Ukmedân, *Tetavvuru’l-ebniyeti’s-sarfiyye ve devruhâ fi iğnâi’l-lügati’l-’Arabiyye*, Erişim: 24.07.2019, <http://www.m-a-arabia.com/vb/showthread.php?t=21365>.

¹⁰⁹ Şelâş, *Eozânü’l-ef’âl ve me’ânihâ*, 84.

¹¹⁰ Özmen, “Türkçe’de İşteşlik”, 715.

¹¹¹ Özmen, “Türkçe’de İşteşlik”, 715.

Sonuç

İki dilin morfolojik açıdan farklılığı, Arapçada fiil kalıplarının anlamları içerisinde sadece çatıya ilişkin olanların Türkçe karşılıklarıyla karşılaştırılmasına imkan verir. Bu sebeple, çalışmada Türkçedeki çatı kavramlarının Arapça karşılıkları ve fiil kalıplarının diğer anlamları olmak üzere bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırma, Türkçedeki çatı kavramlarının Arap dilindeki karşılıklarının, fiil kalıplarının anlamları içindeki yerini belirlemeye yardımcı olmuştur. Ayrıca Türkçede çatı kavramlarının Arap dilindeki karşılıklarının, Türkçe çatı tasnifi üzerinden sınıflandırılması yapılmış, bu sınıflandırma konuya Türkçe kavramsal çerçeveden bir bakış açısı sunmuştur. Bu sınıflandırmanın kavramların kategorilerini belirlediği, onların anlaşılmasına ve anlamlandırılmasına katkı sunduğu söylenebilir.

Çalışmada, Arapçada çatıya ilişkin kavramlardan müte'addî teriminin Türkçedeki geçişli, oldurgan ve ettirgen terimlerinin karşılığı olarak kullanıldığı görülmüştür. Türkçedeki oldurgan ve ettirgen terimlerinin karşılığı olarak Arapçada müte'addî dışında herhangi bir terim tespit edilememiştir. Arapçanın morfolojik bakımdan Türkçeden farklılığı sebebiyle bu iki terimin Arapçada kavramlaştırılmasına ihtiyaç duyulmadığı söylenebilir. Ancak müte'addî teriminin, Türkçedeki geçişli oldurgan ve ettirgen terimlerinin karşılığı olarak kullanıldığı tespiti, bu kavrama Türkçe dilbilgisi perspektifinden bir açıklama getirmiş olmaktadır.

Çalışmada tespiti yapılan diğer bir husus, dönüşlülük olgusunun iki dildeki tarifinin farklı yapılmasıdır. Türkçede dönüşlü fiil, yapılan işin yapana döndüğünü veya bir işin kendi kendine yapıldığını gösteren bir çatı olarak tarif edilmiştir. Dönüşlü fiilin Arap dilindeki karşılığı olan mutâvaatın yaygın tarifi ise, "müt'addî fiilin etkisini mefulün kabul etmesi" biçimindedir. İki dildeki tarifin farklılığı açıktır. Olgu aynı olsa da iki dilde tarifin farklı yapılması, tarif yapılırken geçişlilik olgusuna farklı açılardan yaklaşıldığını ve tariflerin farklı açılardan kurgulandığını göstermektedir. Kendisine makalede yer verilen ve Türkçedeki dönüşlülük tarifine çok yakın bir tarif Arapça kaynaklarda yer alsada yaygınlaşmamıştır. Mutavaat dışındaki diğer çatı kavramlarının tariflerinin ise Türkçe karşılıklarının tariflerine daha yakın olduğu görülmüştür.

Çalışma, iki dildeki ortak çatı kavramlarını karşılaştırmayı hedeflediğinden Arapçada fiil kalıplarının çatı dışındaki anlamlarına girmemiştir. Fiil kalıplarının çatı dışındaki diğer anlamlarının da çatı açısından değerlendirilmesi yapılabilir. Ayrıca Arapçada çatı olgusu türetimle sınırlandırılmadan daha geniş çerçevede ele alınabilir ve türetimle ilgili boyutu daha derinliğine incelenebilir. Ne var ki daha derinlikli bir inceleme bu çalışmanın hacmini zorlayacağından iki dilde çatı kavramlarının incelemesi ve karşılaştırılması zorunlu olarak daha yüzeysel tutulmuş ve bu konuda bir yaklaşım geliştirilmek istenmiştir.

Kaynakça

- Abdulhamîd, Muhammed Muhyiddîn. *Dürûs fi't-tasrîf*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1995.
- Ahmed, Cemâl Abdulazîz. *Kavâ'idü's-sarf*. Ummân: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2012.
- Akçakoca, Yusuf. *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- 'Amâyire, Hannân İsmâîl. "Meâni'z-ziyâde fi'l-fi'li's-sülâsi fi'l-lügati'l-'Arabîyye", *Mecelletü Câmi âti'l-İslâmîyye li'l-Bühûsi'l-İslâmîyye* 20/2 (2012): 295-326.
- Aronoff, Mark - Fudeman Kirsten. *What is Morphology*. Blackwell Publishing, Tsz.
- Bilgegil, M. Kaya. *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1984.
- Cerâdât, Half 'Âyid. "et-Terâdüfü'd-delâli beyne sîğatey ifte'ale ve tefa'ale". *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'l-Lügati'l-'Arabîyye ve Âdâbihâ* 9/4 (Aralık 1434/2013): 115-132.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh*. nşr: Ahmed Abdulğafûr Attâr, Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1979.
- Dâvut, Muhammed Muhammed. *el-'Arabîyye ve 'ilmü'l-lugati'l-hadîs*. Kahire: Dâru Garîb, 2001.

- Emîn, Lütfî Azîze. *el-Morfîm l'il-ef'âli's-sülâsiyyeti'l-mücerrede ve'l-mezîde fi mecmû'â kısısiyye "ez-Zevcetü'l-Ezrâ" li Kumâşe el- 'Ulyân*. Yüksek Lisans Tezi, Mevlânâ Mâlik İbrahâm Devlet Üniversitesi, 2010.
- Enîs, İbrâhîm. *Min esrari'l-lüga*, Kahire: Mektebetü'l-Enceli'l-Mısıriyye, 1978.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları, 2013.
- Esterâbâdî, Radiyyüddîn Muhammed. *Şerhu şâfiyyeti İbni'l-Hâcib*. nşr: Muhammed Nûr el-Hasan - Muhammed ez-Zekrâf - Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 1982.
- Fîfî, İbrâhîm Hüseyin Dayfullâh. *el-Hulâsetü'l-mustahlasa min mutavvelâti'n-nuhât*. Mekke: 1458.
- Fîruzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakup. *el-Kâmûsu'l-muhûd*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Güler, İsmâil. "Arapçada Sözcük ve Biçimbirim". *Uludağ Üni. İlh. Fak. Der.* 14/1 (2015): 111-121.
- Gündüzöz, Soner. *Arapçanın Söz Varlığı*. Ankara: Grafiker Yay., 2015.
- Ğalâyînî, Mustafa. *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*. Beyrut: Menşûrat'l-Mektebeti'l-'Asriyye 1914.
- Hacbâr, Râdiye. *el-Elfâzü'l-hadâriyye ve hasâisu tevlîdihâ fi'l-Mu'cemi'l-'Arabiyyi'l-esâsî*. B.y. Câmi'atü Mevlûd Ma'merî, 2014.
- Hadîsî, Hadîce. *Ebniyetü's-sarf fi Kitâbi Sîbeveyh*. Bağdat: Mektebetü'n-Nahde, 1965.
- Hasan, Abbâs. *en-Nahvü'l-vâfi*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, Ts.
- Hemlâvî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Şeza'l-'arf*, nşr: Muhammed Abdulmutî'. Dâru'l-Kiyân, Tsz.
- Hepçilingirler, Feyza. *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Everest Yayınları, 2013.
- Hicâzî, Mahmut Fehmî. *Medhal ilâ 'ilmi'l-lüga*. Kâhire: Dâru Kubâ, Tsz.
- Hilâl, Abdulgaffâr Hamîd. *Aslu'l-'Arab ve lügatühüm beyne'l-hakâik ve'l-ebâdil*, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arab, 1996.

- İbn 'Akîl, Bahâüddîn Abdullah. *Şerhu ibn 'Akîl*. nşr: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Kâhire: Dâru't-Türâs, 1980.
- İbn Hişâm, el-Ensârî. *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârib*. 4 cilt, nşr. Abdullatîf Muhammed el-Hatîp, Kuveyt: 2000.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn Muhammed b. Abdullah. *Şerhu't-teshîl*. nşr: Abdurrahman es-Seyyid, Muhammed Bedevî el-Mahtûn, Cize: Matba'atu Hacer, 1990.
- İbn Yaîş, el Mevsilî. *Şerhu'l-mufasssal*. nşr: İmîl Bedî Ya'kûb, 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İshâk, Rahmâni. "el-Murfîm beyne'l-'Arabiyye ve'l-Fârisiyye", *Mecelletü 'Ulûmu'l-Lugati'l-'Arabiyye ve Âdâbihâ* 2/13 (2018): 157-178.
- Kızılkaya, Yakup. "Türk ve Arap Dilinde Tasğir (Küçültme)". *Turkish Studies* 12/7 (2017): 215-232.
- Komisyon. *Mecmûatu's-Sarf*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2013.
- Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri*. 3. Baskı Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Kûfî, Muhammed. *Şerhu'l-binâ*. Mekke: Mektebetü Mekke, 1301.
- Kûfî, Necât Abdulazîm. *Ebniyetü'l-ef'âl: Dirâse lügaviyye Kur'âniyye*. Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1989.
- Lâfî, İmâd Yûnus. "Vakfe 'inde me'ânî Evzânî'l-ef'âlî'l-mezîde". *Mecelletü Külliyyeti't-Terbiye li'l-Benât* 21/2 (2010): 428-442.
- Özmen, Mehmet. "Türkçede İşteşlik". *Discussions on Turkology*. (Warsav 2014). Ed. Öztürk Emiroğlu v.dğr., 714-729,
- Sîbeveyh. *el-Kitâb*. 4 cilt, nşr: Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire: Mektebetü'l-Hâcî, 1982.
- Şâhîn, Abdussabûr. *el-Menhecü's-savtî li'l-bünyeti'l-'Arab*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1980.
- Şelâş, Hâşim Tâhâ. *Evzânü'l-ef'âl ve me'ânîhâ*. Necef: Matba'atü'l-Âdâb, 1971.

- Şemsân, Ebû Evs İbrâhîm. *Kadâya't-te'addî ve'l-luzûm fi'd-dersi'n-nahv*, Medîne: Mektebetü'l-Hâncı, 1987.
- Şemsân, Ebû Evs İbrâhîm. *Ebnîyetü'l-fi'l Delâlatühâ ve 'alâkâtühâ*. Cidde: Dâru'l-Medenî 1987.
- Ukmedân, Muhammed. *Tetavvuru'l-ebnîyeti's-sarfiyye ve devruhâ fi iğnâi'l-lügati'l-'Arabiyye*. Erişim: 24.07.2019. <http://www.m-arabia.com/vb/showthread.php?t=21365>.
- Üstünova, Kerime. "Geçişlilik-Geçişsizlik Nitelikleri Değişken Olabilir mi?". *Turkish Studies* 7/2 (İlkbahar 2012): 7-14
- Vüheybî, Sâlih b. Süleymân. "el-Mutâva'a Ma'nâhâ ve evzânüha". *Mecelletü Câmi'ati'l-Melik Suûd*, 6/2 (1414/ 1994): 513-531.
- Vüheybî, Sâlih b. Süleymân. "Zâhîretü'l-ilhâk fi's-sarfi'l-'Arabî". *Mecelletü Câmi'ati'l-Melik Suûd*, 2/2 (1410/1990): 479-501.
- Yılmaz, Engin. "Türkiye Türkçesinde İkili Çatı Sorunu ve Bunun Öğretimi ile İlgili Meseleler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*. 2001.
- Yıldırım, Kadri. "Sülasi Mücerred Fiillerin Mezid Olmakla Kazandıkları Yeni Anlamlar". *Fır. Üni. İlh. Fak. Dergisi* 2 (2000): 210-248.
- Yusuf, Hâlid Osmân - Ömer, Zekerîyyâ. "Morfmâtü'l-lügati'l-'Arabiyye: Tertîbuhâ ve tanzîmuhâ fi'd-dersi'l-lügaviyyi'l-'Arabî". *Mecelletü'l-'Arabiyye Li'n-Natikîne bi Gayrihâ* 5/6 (2018): 343-397.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmût b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl.*, 4 cilt, nşr: Âdil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavvad, Riyâd: Mektebetü'l Ubeykân, 1998.